

A ragadványnevek lexikális szerkezetéről

1. A ragadványnevekkel foglalkozó feldolgozások egy része gyakorlati szempontokat érvényesített egy-egy település névkincsének bemutatásával, mások — nagyobb terület névanyagának vizsgálatán keresztül — elméleti észrevételekkel is gazdagították ragadványnév-kutatásunkat.¹ Írásomban ez utóbbi munkákhoz kívánok csatlakozni azzal, hogy a ragadványnevek lexikális jellemzőit elméleti közelítésmóddal kísérlem meg bemutatni. Ennek megfelelően példaanyagomat is több munkából, s főképpen eltérő területekről válogattam,² hiszen általános érvényű megállapításokat leginkább kellően nagy mennyiségű, több helyről származó névanyag áttekintésével tehetünk.

2. Mivel a ragadványnevek elemzésével foglalkozó munkák gyakran eltérő módszereket és terminusokat használnak a nevek jellemzésére, az egyes feldolgozások eredményeinek összevetése nem problémamentes. Az elméleti igényű kutatásoknak ugyanakkor erre a lehetőségre feltétlenül szükségük van. A probléma megoldásához egy olyan egységes elemzési modell kidolgozása vezethet, amely az egyes névkorpuszok összevetésén túl rendszerszerű vizsgálatra is alkalmas lehet. Az elméleti kutatások legfőbb feladata ugyanis a különböző névtípusok névalkotási modelljeinek megismerése, ez pedig csak úgy lehetséges, ha rendszerszerű vizsgálódásunk arra is alkalmat nyújt, hogy az egyes elemzési szempontok (névadási indíték, lexikális jellemzők, névalkotási típusok stb.) is viszonyíthatók legyenek egymáshoz, hiszen csak a különböző elemzési szintek

¹ E tekintetben úttörő jelentőségűnek tarthatjuk B. GERGELY PIROSKA „A kalotaszegi magyar ragadványnevek rendszere” című munkáját (Bukarest, 1977), hiszen szerzője a többezres nagyságrendű névanyag monografikus feldolgozását a rendszerszerű és komplex vizsgálat igényével végezte el, így számos névelméleti tanulságot is megfogalmazott e névtípus nyelvi jellemzőit illetően.

² A neveket saját gyűjtésemből (Hajdúnánás, 1999) és az alábbi munkákból merítettem: BACHÁT LÁSZLÓ, A hivatalos névből alakult ragadványnevek az iskolában: MNy. 67: 439–49; BALOGH LÁSZLÓ, A szamoszegi ragadványnevek rendszere: MNyj. 12: 109–35; B. GERGELY PIROSKA, i. m.; KÁLMÁN BÉLA, Szavajárási neveinkhez: MNyj. 8: 139–42; ÖRDÖG FERENC, Személynév-vizsgálatok Göcsej és Hetés területén. Bp., 1973. A nevek írásmódját egységesítettem, így minden névalakot egybefírok, hiszen ezek a névhasználó közösség számára lexikális egységek. A névrészhatárokat / jellel jelölöm. (A névrész fogalmát lásd alább.) A hivatalos névvel együtt használt ragadványnevek esetében a hivatalos nevek közlésétől eltekintettem, hiszen vállalt feladatomban nem a család- és keresztnévek lexikális vizsgálata, hanem kizárólag a ragadványneveké.

közi kapcsolattípusok feltárásával kaphatunk képet a ragadványnevek névadási normájáról.

A helynévkutatás e tekintetben lényegesen előnyösebb helyzetben van, a közelmúltban ugyanis HOFFMANN ISTVÁN a „Helynevek nyelvi elemzése” című monográfiájában (Debrecen, 1993) egy többszintű, az itt vázolt szempontoknak megfelelő névelemzési modellt bocsátott a kutatók rendelkezésére. Mivel a munka megjelenése óta több olyan feldolgozás is született, amely ezt az elemzési módszert egy-egy zárt helynévkorpusz vizsgálata során a gyakorlatban is sikeresen alkalmazta, úgy vélem, mindenképpen érdemes — legalább kísérleti jelleggel — megpróbálkozni azzal, hogy ennek a modellnek a szemléletét a személynevekre (elsősorban a ragadványnevekre) is alkalmazzuk.

Ennek lehetőségét KIS TAMÁS vetette fel először osztják személyneveket vizsgálva (Újabb szempontok az osztják személynévkutatásokhoz: FUD. 1: 39–44). Érvelése meggyőző: „A tulajdonneveket — legyenek ezek személynevek, földrajzi vagy bármilyen másféle nevek — azért lehet egy szófaji kategóriába besorolni, mert számos jelentéstani és alaktani vonásukban megegyeznek. Ennek alapján nem túl merész gondolat talán, ha a továbbiakban egy a földrajzinévi kutatások során kidolgozott módszert próbálok a személynevekre alkalmazni” (i. m. 40). E modell elméleti hátterének ragadványnevekre való alkalmazásával magam is megpróbálkoztam már egy település névanyagának vizsgálatán keresztül (Szempontok a ragadványnevek nyelvi elemzéséhez. Diákköri dolgozat. Debrecen, 2000). Mostani írásomban — a lehetséges elemzési szintek közül egyet kiválasztva — a ragadványnevek ún. lexikális jellemzését kívánom elvégezni a HOFFMANN által kidolgozott névelemzési modell szemléletének és fogalomrendszerének alkalmazásával.³

3. A HOFFMANN-féle lexikális-morfológiai elemzés során azt vizsgáljuk, hogy a névben megjelenő funkcionális tartalmakat milyen nyelvi elem fejezi ki (i. m. 55). Ehhez két — a ragadványnév-kutatásban eddig nem, illetve más értelemben használt — terminus bevezetése szükséges: a névrész és a névelemé.

„A név funkcionális szerkezeti elemzésének alapfogalma a névrész. Funkcionális névrésznek tekintendő a helynév [és ragadványnév — F. K.] hangsorának minden olyan egysége, amely a névkeletkezés szituációjában a megjelölt denotátummal kapcsolatos bármiféle szemantikai jegyet kifejez. A funkcionális-szemantikai elemzés során a névben található nyelvi elemeket a helynév [és ragadványnév — F. K.] jelentésének magyát adó denotatív jelentéshez való

³ Itt jegyzem meg, hogy a helynévelemzési modell gondolatmenetének átvétele miatt igen tanulságos lehet e munka összevetése TÓTH VALÉRIA hasonló szempontokat a helynevekre alkalmazó írásával (A helynevek lexikális szerkezetéről: FUD. 8: 643–55), a két tanulmány párhuzamos szemlélete ugyanis lehetőséget nyújt a két névtípus, a ragadványnevek és a helynevek lexikális jellemzőinek összehasonlítására.

viszonyukban vizsgáljuk” (HOFFMANN, i. m. 43).⁴ Ennek alapján elkülönítünk egyrészes és kétrészes neveket.⁵

A funkcionális-szemantikai elemzést a nevek szerkezeti vizsgálata során lexicális-morfológiai elemzés egészíti ki, amely tulajdonképpen a névrészekbe foglalt *n é v e l e m e k* (szavak és a névalkotásban szerepet játszó toldalék-morfémák) szerinti interpretáció. A névelemek lexikális kategóriáit a *s z ó f a j i* jellegük alapján alakíthatjuk ki, ennek pontosítása pedig morfológiai (képzett, képzetlen) és szemantikai (köznév, tulajdonnév) szempontok érvényesítésével történhet (HOFFMANN, i. m. 55).⁶

Mivel vannak több lexémából álló névrészek is, a lexicális-morfológiai elemzés során ezekre is tekintettel kell lennünk, ezért a szófaji kategóriák mellett fel kell vennünk a *s z ó s z e r k e z e t e k* csoportját is. Ezzel kapcsolatban ugyanakkor fontos megemlíteni, hogy nem mindig egyszerű eldönteni az egyes névelemekről, hogy azok összetett szavak (tehát a szófaji kategóriák valamelyikébe sorolandók) vagy több lexikális egységből álló kapcsolatok (azaz szószerkezetek). A probléma azonban nem az elemzési modell hibájából adódik: tudjuk, hogy a szintagmatizálódás–lexikalizálódás kérdésének megítélésében nyelvtanaink is igen bizonytalanok.

A több lexémából alakult ragadványnevek között igen ritkán olyan névalakok is előfordulnak, amelyekben az egyes névelőzmények nem szószerkezetek (*Gáljancsi* < az anya családnévéből és az apa becenevéből; *Pöske* < *pösze* × *szőke*, *Nyámlász* < *nyámmnyila* × *mamlasz*). Ezek a nevek *k e t t ő s n é v e l ő z m é n y ű e k n e k* tekinthetők, funkcionális szempontból pedig átmenetiséget mutatnak az egyrészes és a kétrészes nevek között.

4. A névelőzmények szófaji és morfológiai (alaktani) szempontú elemzése a ragadványnevekkel foglalkozó munkákban rendszeresnek mondható. (Az igen gazdag szakirodalomból lásd például: BALOGH LÁSZLÓ, i. m. 127–9; B. GERGELY PIROSKA, i. m. 133–41; KIRSCH LAJOS, A magyar ragadványnevek típusai és szófaji megoszlásuk Alsó-Nyárárdmentén: NyÍrK. 15: 245–58.)

⁴ Ennek megfelelően például a *Bagós* névalak olyan egy névrészből álló ragadványnév, amelynek a denotatív jelentéshez való viszonya az 'aki mindig cigarettázik' funkcionális-szemantikai jeggyel írható le. (A *Bükkös* helynév névrésze pedig az 'ahol bükkfák nőnek' információt adja meg a denotatúmról.)

⁵ Egyrészes névnek az olyan neveket tekintjük, amelyek a név viselőjéről egy információt (szemantikai jegyet) adnak meg: *Gömbatléta* (ragadványnév) 'akinek nagy hasa van'; *Petri* (helynév) 'birtokosa Péter nevű'. Kétrészes (összetett) névnek pedig azokat a névalakokat nevezzük, amelyek a név viselőjéről két információt (szemantikai jegyet) fejeznek ki. Így például a *Táncsics/ácsa* ragadványnév a következőket árulja el viselőjéről: (1) 'a Táncsics Mgtsz-ben dolgozó' (2) 'ács'. A *Baski-patak* víznév névrészei pedig a (1) 'Bask településen eredő' (2) 'patak' információkat adják meg a denotatúmról (vö. HOFFMANN, i. m. 50).

⁶ Eszerint tehát a *Bagós* ragadványnév szokásra utaló funkcionális-szemantikai jegyét képzett melléknévi elem (*bagós*) fejezi ki.

Írásom az eddigi munkáktól lényegesen csupán egy dologban tér el: a 3. pontban leírtaknak megfelelően az elemzés alapegysége ezúttal nem a névegész (azaz a ragadványnév), hanem a névrész (tehát a ragadványnév egy funkcionális egysége). Ebből következően vizsgálatom (elsősorban) nem arra keresi a választ, hogy a ragadványnevek milyen szófajiságú szavakból alakultak, hanem arra, hogy az egyes névrészek (a névviselőre vonatkozó különböző információk) milyen szavakkal és toldalékmorfémákkal fejeződnek ki a névben. A névszerkezeti elemzés lexikális-morfológiai szintje tehát a funkcionális névrészek nyelvi analízisét jelenti.

5. A lexikális-morfológiai elemzést szófaji kategóriák megállapításával végezzük. Vannak azonban olyan nevek, amelyek lexikális (szófaji) besorolása problémát jelenthet (*Begő* < *Dezső*, *Gyamibor* < *Gyarmati Tibor*, *Kopi* < *hupikék*, *Mógrádi* < *Nógrádi*, *Paszarinta* < *palacsinta* stb.), hiszen névelőzményeik a névalkotás során olyan alakmódosuláson mentek át, mely közszóként nem használatos formákat eredményezett a névben.

B. GERGELY PIROSKA ezeket módosult alakú lexikális elemekből álló ragadványneveknek nevezi (B. GERGELY, i. m. 133), részletes bemutatásukat pedig nem lexikális, hanem névalkotási szempontból végzi el (i. m. 168–203). Mivel B. GERGELY kategóriája — történeti aspektust érvényesítve — az elemzést valójában más (keletkezéstörténeti) síkra helyezi, írásomban a fogalmat a nevek lexikális besorolásakor nem használom.

A névadás lexikális bázisának megismeréséhez arra kell a figyelmünket fordítani, hogy milyen nyelvi elemekből építkeznek az egyes névrészek. A nevek kapcsán tehát csak a névelőzmény lexikális státusát vizsgáljuk, a nevek alakulásmódja ebből a szempontból mellékes. Elemzésemben ezért a szófaji besorolás független attól, hogy az egyes névelemek a névrészben a közszói előzményhez képest változatlan vagy módosult alakban vannak-e jelen. Ennek megfelelően például az *Ágyúgolyó* (< *ágyúgolyó*), a *Hasli* (< *has*) és az *Öttöm* (< *öklöm*) ragadványneveket felépítő névelemek — a névalkotás eltérő módja (jelentésbeli szóalkotás, játszi névképzés, hangalaki módosulás) ellenére — egyaránt a főnevek osztályába kerülnek.

6. Mivel a ragadványnevek lexikális-morfológiai jellemzői — ugyanúgy, mint a helynevekben — összekapcsolódnak funkcionális-szemantikai tulajdonságaikkal, írásomban e két leíró szempont összefüggései is megjelennek.

7. Az e g y r é s z e s ragadványnevek lexikális-morfológiai tulajdonságai

Az egyrészes nevek felépítésében bármilyen lexéma és szókapcsolat részt vehet, de leginkább főnevekből és melléknevekből alakulnak ragadványnevek. A különböző szófajú névelemek funkcionális tekintetben megoszlának. Míg s a -

j á t o s s á g⁷ kifejezésére minden lexéma alkalmas, megnevező funkcióban⁸ csak a tulajdonnevek egy csoportja, a személynévek állhatnak.

7.1. A főnévi elemek között valamivel több a tulajdonnevek (*Balázs, Belfegor, Kálmánandrás, Lumumba, Mári*) száma a köznevekéénél (*Ács, Bajusz, Érsek, Képviselő, Nyúl*).

7.1.1. A tulajdonnevek a névben főként megnevező funkcióban állnak (*Báblis* 'Bálint nevű'; *Jancsipancsi* 'Jancsi nevű'; *Pintyő* 'Pintér nevű'; *Vödi* 'Veres Ödi nevű'), valamint rokonságra (*Aranka* 'testvérét Arankának hívják') és személyek közti érintkezésre (*Csuka* 'a Csuka családba házasodott') utalnak. Emellett azonban kifejezhetnek hasonlóságot is (*Kabos* 'olyan, mint Kabos László'), de árulkodhatnak például a név viselőjének szavajárásáról (*Garibáldi*), lakóhelyéről (*Szegelet*), munkahelyéről (*Lagév* 'a Lagév nevű gyár dolgozója') stb.

A tulajdonnévi elemből felépülő ragadványnevek nemcsak egyrészes (*Antal, Boldizsár, Jakab, Marika, Zsófi*), hanem eredetileg kétrészes tulajdonnevet (*Ambruskati, Dzsordánóbrúnó, Ludasmatyi, Nikilauda*) is tartalmazhatnak. Tulajdonnévi elemből származnak bizonyos módosult névalakok is (*Jováki* < *Joákim, Murcsa* < *Marcsa, Vikona* < *Verona*).

A tulajdonnévi elemek gyakran valamilyen névformáns⁹ jellegű képzővel kiegészülve szerepelnek a ragadványnevekben: játszi képzőt találunk például az *Áfonc* (< *Alfonz*), *Hendri* (< *Henrik*), *Tamási* (< *Tamás*) családtagokra utaló nevekben. Különösen gyakori a játszi szerepű becézők feltűnése megnevező funkcióban álló nevek esetében, hiszen ezek a névalakok tulajdonképpen a már meglévő személynév becézett alakjai (*Futyé* < *Futykó* rn., *Gibó* < *Gergely* kn., *Nánácsi* < *Náni* bn., *Zsugecs* < *Zsuga* csn.).

A *-né* morféma ragadványnévhez kapcsolva is asszonynévképzőként funkcionál (*Gangosné, Hófúvásné, Katiné*), a *-k* többesjel pedig családi ragadványnevet

⁷ Az egyrészes ragadványnevek leggyakoribb típusa az, amelyik a nevet viselő személy valamely sajátosságát fejezi ki: *Futvaszarik* 'állandóan siet'; *Jaffás* 'mindig jaffát iszik'; *Szörtarisznya* 'sohasem borotválkozik' (vö. HOFFMANN 48–9).

⁸ A megnevező funkciójú névrész mindig már meglévő személynévből jön létre, tehát másodlagos alakulású. (Ebből ered lexikális kötöttsége is.) Az új névben ugyanazt a szerepet tölti be, ami egyben eredeti személynévi jelentése is: a denotátumra való utalást (*Jáska* 'János nevű'; *Reszka* 'Reszegi nevű'). Megnevező funkcióba kerülnek az átvett nevek is (*Bagarán* < rom. *Băgăran* rn.). (A megnevező funkcióról és az átvett nevekről a helynevek kapcsán lásd még: HOFFMANN, i. m. 47–8, 143.)

⁹ „A tulajdonnevek jelentős részét bizonyos alaki sajátosságokról ismerjük fel. Az egyes névfajtákra jellemző szövelemek, utó- vagy előtagok, képzők és voltaképpen funkciótlan végződéses a névfórmánsok szerepét töltik be, amelyekkel az ember a meglévők mintájára új neveket alkothat, a valóságban elő nem forduló neveket találhat ki, és ezeket a nyelvközösséggel valódi nevek gyanánt fogadtathatja el. Ilyen formánsok persze nem minden néven találhatók, rendszerük tehát töredékes, de vajon van-e olyan nyelvi kategória, amelynek morfológiai rendszere hiánytalan?” (J. SOLTÉSZ KATALIN, A tulajdonnév funkciója és jelentése. Bp., 1979. 19).

(*Kacsák, Pecekek, Suluk*) képez az egyéni ragadványnévből. Mindez azonban nem jelenti azt, hogy minden *-né* képző vagy *-k* többesjel névformáns funkciójú lenne a ragadványnevekben: vannak ugyanis olyan névalakok, melyek elemei e toldalékmorfémákat már eleve tartalmazzák. Ilyen például a hasonlóság alapján névátvitellel közszóából keletkezett *Cserjék* ragadványnév (ti. 'családneve, a *Terjék* hasonlít a *cserjék* szóhoz'), valamint az ugyancsak metaforával létrejött *Bartáné* és *Csicsóné* (ti. 'hasonló Bartánéhoz/Csicsónéhoz') tulajdonnévi eredetű alakok. A különböző névrészek szerves összetartozását mutatja, hogy a hivatalos névvel együtt használt ragadványnevek esetében a névképző szerepű formánsok mindig az utótaghoz, azaz a család-, kereszt- vagy becenévhez kapcsolódnak (*Kati Pistiné, Lina Gyurikáné; Békás Pálócziak, Füstös Reszegiek*).

Igen sok tulajdonnévtípus megjelenhet névelőzményként a nevekben. Leggyakrabban *s z e m é l y n é v i* eredetű ragadványnevek fordulnak elő. Megnevező funkcióban állnak a *Csucusu* (< *Csuhás*), *Losi* (< *Losonczy*), *Mila* (< *Milancsik*) családnévi, a *Feleka* (< *Ferenc*), *Pernyó* (< *Pál*), *Sidor* (< *Simon*) keresztnévi, a *Cimi* (< *Miki*), *Gazsó* (< *Gazsi*), *Pistuj* (< *Pista*) becenévi vagy a *Bigi* (< *Bigfész*), *Citi* (< *Citrom*), *Fidus* (< *Fiú*) ragadványnévi eredetű névrészek. Rokoni kapcsolatról árulkodnak a *Bubicki, Fányi, Gulyás* családnévből, az *Elek, Ilona, Teréz* keresztnévből, a *Berci, Pistuka, Zsiga* becenévből, a *Górés, Istenegere, Luki* ragadványnévből alakult nevek. Hasonlóságra utalnak például a *Bubó, Döbrögi, Popej* mesehősök nevéből lett ragadványnevek.

Emellett lényegesen ritkábban *m á s t u l a j d o n n é v f a j t á k* is megjelennek a ragadványnevekben sajátosság funkcióban, így például állatnevek (*Bodri, Csillag, Jámbor*), helynevek (*Egellő, Kotyor, Pántó*), intézménynevek (*Fűszért, Lagév*), márkanevek (*Hubertusz*), címek (*Kincseskalendárium*) stb.

7.1.2. Mivel *k ö z n e v e k* bármilyen szemantikai mezőből bekerülhetnek a névbe, e szavak a névviselőnek igen sokféle sajátosságát fejezhetik ki: természet utal például a *Jegenye* név, testtartásra a *Veréb*, feltűnő testrészre a *Böndő*, foglalkozásra a *Favágó*, lelki tulajdonságra a *Kutya*, vagyoni helyzetre a *Kisgazda*, családnévre a *Bekecs* (ti. 'Bunda a vezetékeve') stb.

Bár igen sokféle szemantikai mezőből származhatnak a ragadványnevek alapszavai, mégis főként konkrét jelentésű főnevek fordulnak elő névelemként, ezen belül leginkább az állatok megnevezései (*Bogár, Elefánt, Kecse, Macska, Madár*), a foglalkozásnevek (*Ács, Árvagyám, Harangozó, Kurátor, Útkaparó*), növénynévi lexémák (*Bogyó, Bükkfa, Jegenye, Kendermag, Paszuly*) és tárgyak nevei (*Fakanál, Golyó, Gyűszű, Karika, Szivar*). Az elvont jelentésű főnév (*Csoda, Kiló, Pech, Rutin*) ragadványnevekben lényegesen ritkábbnak látszik.

Egyszerű szavak (*Cipó, Cukor, Ecet, Golyó, Patkány*) és szóösszetételek (*Ágyúgolyó, Csapágy, Földosztó, Tyúkszar, Űrhajó*) egyaránt részt vehetnek ragadványnevek felépítésében. A tőszavak (*Ecset, Paprika, Róka, Űrge, Villám*) mellett toldalékos névalakok is szerepelhetnek ragadványnév alapszavaként.

Ezek között főként képzősök (*Anyuci, Biguri, Egérke, Fületlen*) fordulnak elő, a jeles (*Farkasé*) és ragos lexéma (*Juhom, Kisfiam, Napra*) egészen ritka. Köznévi elemből származnak bizonyos módosult névalakok is: *Matolya* (< *datolya*), *Müstő* (< *nyüst*), *Patac* (< *patak*).

Igen gyakori a köznévi elemek mellett a játszi szerepű főnévképzők (*Bokrász, Bukszár, Csandri* < *csendőr*, *Gene* < *gém*, *Tyúkász*), becéző és kicsinyítő képzők (*Almácsi, Bácsikó, Szarci, Szemők*) névformánsként való megjelenése is.

7.2. Képzett és képzetlen melléknévből alakult ragadványnevekre (*Bikás, Songrádi* < *sonkolyos*; *Bolond, Pirók* < *piros*) szintén szép számban találunk példát, bár a főnevekhez képest ritkábban fordulnak elő ragadványnevek alapszavaként.

Melléknévi elemek a névviselő igen sokféle sajátosságára utalhatnak, így például termetre és testalkatra (*Kis, Nagy, Pohos*), gyenge fizikumra (*Bordás, Gyenge*), fogyatékosagra (*Kancsi, Mankós, Néma*), arcbőrre (*Piros, Racsás* < *ragyás, Szepi* < *szeplős*), hajra (*Göndör, Kopasz*), szakállra (*Gyapjas, Szőrös*), lelki tulajdonságra (*Dinka* < *dinka* 'bolond', *Hazug*), foglalkozásra (*Méhes* 'meheket tart'), munkahelyre (*Méhes* 'a MÉH-nél dolgozik') stb.

A képzetlen melléknéveknél (*Hosszú, Makacs, Nyalka, Öreg, Vén*) lényegesen megterheltebb a képzettek csoportja a ragadványnevekben. A melléknévképzők közül leggyakrabban az *-i* és *-s* toldalékmorfémák fordulnak elő a névtestben: helynévből *-i*, köznévből (ritkábban melléknévi igenévből) *-s* képzővel alakult melléknévi származékokat találunk az *Előháti, Nánási, Otrokocsi*, illetve a *Békás, Nyálas, Poszogós, Virágos* stb. ragadványnevekben. E képzők (pontosabban a velük képzett melléknévek) ragadványnévbéli megterheltsége egyrészt abból adódik, hogy e toldalékmorfémák a 'származik valahonnan' (*-i*), illetve a 'van valamije' (*-s*) szemantikai jegy kifejezésére jelentésük miatt már eleve alkalmasak. Másrészt fakadhat e névelemtípus gyakorisága a családnévrendszer analógiás hatásából is, hiszen igen nagy a hasonló lexikális szerkezetű vezetéke-neveink száma (*Debreceni, Gyöngyösi, Szolnoki; Boros, Gulyás, Szekeres* stb.) (vö. B. GERGELY, i. m. 192–3).

Toldalékmorfémát a melléknévek a névalkotás szituációjában is kaphatnak, így járulhat hozzájuk játszi képző is: *Bandalló* < *bandali* 'ügyetlen', *Brutu* < *buta*, *Dundula* < *dundi*, *Kajli* < *kajla*, *Pajka* < *pajkos* stb.

7.3. A sajátosságot kifejező névrész felépítésében egyébszófaajok, illetve szószervezetek is részt vesznek, igaz, a főneveknél és melléknéveknél lényegesen ritkábban: beszédhibára utal például a *Paszdmeg* igéből alakult név, külső tulajdonságra a *Cukorkaszájú* névalak, a névviselő énekhangjáról árulkodik a melléknévi igenévből jelentésbeli névalkotással keletkezett *Nyekergő*. Keresztnévre utal a *Brekeke* hangutánzó elemből felépülő ragadványnév (ti. 'keresztneve, a *Béla* hasonlít a *béka* szóhoz') stb.

7.3.1. Az igei elemet tartalmazó ragadványnevek között kevesebb a jelentésbeli szóalkotással keletkezett (*Hasítom, Hozok, Lapulj, Mozog*), annál több viszont a játsszi képzéssel (*Csoszogi < csoszog, Fügenc < függ, Matati < matat, Pipi < pislog*) vagy hangalakú változással (*Csató < csattog, Peszél < beszél, Röstellem < röstellem*) alakult név. A jelentésbeli névalkotással keletkezettek között főként felszólító módú igei elemekből felépülő nevek vannak (*Gyere, Menjünk, Siess, Toppints* stb.), de a más alakúak sem ritkák (*Hiszek, Kérem, Lötyögsz, Pörög*). Igekötős (*Hajtsdki, Kárhozzamel, Kimenj, Megadja*) és igekötő nélküli (*Igazítom, Megyek, Tudjuk*) igei névelemek egyaránt előfordulnak.

7.3.2. Az egyrészes ragadványnév nemcsak egy lexémából, hanem szerves szó szerkezetből (*Hátulszép*) vagy szeretlen szókapcsolatból (*Akántoré < a Kántoré, Ántifaszabasszameg, Emmagyereki, Majdlesz, Nekopogj*) is felépülhet.¹⁰ A szerves szó szerkezetek tagjai között igen ritka a mellérendelő viszony: az átvizsgált névanyagban mindössze néhány szóismétléses szintagmát találtam (*Akkóakkó < akkor-akkor, Fiamfiam, Julijuli*), ám ezek mellérendelő jellege vitatható. Jóval gyakoribb viszont az alárendelő kapcsolat, így például a minőségjelzős (*Dinkásszájú, Hegyesbajuszú*), a mennyiségjelzős (*Hatvékás, Soklányos*), a birtokos jelzős (*Egyháztetűje, Istenpennája*), a határozós (*Kiskertbenező, Végigüres*), a tárgyas (*Eperleső, Pinarágó*) és a jelentéstömörítő (*Pajtásuram, Tetűpuskás*) alárendelés. Szerves, illetve szeretlen szó szerkezetből származnak bizonyos módosult névalakok is: *Bűröspécsi < bűrös pecsenye*, *Jusztí < jusztí is*).

7.3.3. Igen ritkán fordul elő névelemként a melléknévi igenév (*Boncoló, Dicselkedő; Puffadt, Tekert*), a számnév (*Kétszer, Tizenegy*), a névmás (*Másik*), a határozószó (*Immár, Túl*), a partikula (*Ám*), az interakciós mondatszó (*Csá, Dicsértessék, Sicu < sicc*), a hangutánzó mondatszó (*Hápháp, Zümi < züm-züim*) és egyéb szófajta.

7.4. Igen jelentős az olyan egyrészes ragadványnevek száma, amelyekben még a névadási indítékot ismervé (*Dirgis 'gúnyolódó', Kuncse 'rossz magaviseletű', Sosoj 'lusta', Zunder 'sokat beszél', Zsizsi 'reszketeg'*) sem tudjuk a névrészt felépítő névelemet analizálni, mivel — paradox módon — maguk a névadók sem tudják meghatározni a közszoí előzményt.

E nevek kapcsán felmerülhet a lehetősége annak is, hogy névelemeik valójában előzmény nélküli önkényes hangsorok, melyek a névadás pillanatában „a semmiből” jöttek létre. Ez azonban egyrészt nem adna magyarázatot arra, hogy e

¹⁰ Mivel lexikális elemzésen az egyes névrészek (és nem a név egészének) nyelvi analízisét értem, a szakirodalomban kialakult szokással ellentétben — igazodva a HOFFMANN-féle modell szemléletéhez — a *Kisricsa, Mihók/mamuka* stb. kétrészes ragadványneveket lexikális szempontból nem szó szerkezeteknek, hanem melléknév + tulajdonnév, illetve tulajdonnév + köznévi struktúrájú összetett neveknek tekintem; az egyes névrészek közti kapcsolódási viszonyok vizsgálatát pedig a szintagmatikus elemzés tárgykörébe utalom (vö. HOFFMANN, i. m. 59).

jelentés nélküli, ad hoc jellegű hangsorok hogyan tudják mégis a névviseelő valamely sajátosságát (tehát szemantikai jegyet) kifejezni, másrészt ellentmondana annak az — eddig még senkitől meg nem cáfolt — névtani tételnek is, miszerint „Minden tulajdonnév végső soron köznévből származik” (KÁLMÁN BÉLA, *A nevek világa*. Debrecen, 1996.⁴ 5).

Ezért úgy vélem, e ragadványnevek esetében is számolnunk kell valamiféle „kvázi közszó”-i előzménnyel (vagy előzményekkel), valódi szóként sohasem létezett (tulajdonképpen a névvel együtt született és a név létrejöttével meg is szűnt) köznévvvel (vagy köznevekkel), amelyek az egyes névalakok hangulati jellegét asszociálhatták. Ezek az „indukáló” fiktív lexémák azonban — éppen e szók fiktív jellege miatt — már a névadók számára sem tudatosak, ezért természetesen felderíthetetlenek. Az így létrejött nevek elemeiről tehát nem mondhatunk mást, csak azt, hogy **i s m e r e t l e n e r e d e t ű e k**.

8. A kétrészes ragadványnevek lexikális-morfológiai tulajdonságai

A kétrészes ragadványnevek kis elemszámú csoportja¹¹ lexikális tekintetben kevésbé változatos, ezek a nevek ugyanis utótagjuk alapján csak kétféleképpen lehetnek: második névrészként kizárólag személynév vagy személyre utaló köznévv állhat a névben. Bár az előtagra vonatkozó lexikális jellegű megkötés nincs, az első névrész — az egyrészes ragadványnevekhez hasonlóan — általában főnévi vagy melléknévi elemből épül fel.

8.1. A személynévi utótagú kétrészes nevek egyik csoportja a nemzedékviszonyító előtaggal (*kis, nagy* stb.) kiegészülve öröklődött ragadványneveké (*Kis/bóri < Bóri, Nagy/csíra — Kis/csíra — Pici/csíra < Csíra, Nagy/dingó — Kis/dingó < Dingó, Nagy/jankó < Jankó* stb.). Ezek a kétrészes nevek lexikálisan igen kötött szerkezetűek: előtagjuk mindig valamilyen nemzedékviszonyító szerepű melléknév, utótagjuk pedig megnevező funkciójú ragadványnév. Ez ugyanakkor nem jelenti azt, hogy minden olyan névalak idetartozik, amelyben tulajdonnévi elem előtt álló *kis, nagy* stb. melléknév analizálható. A kétrészes nevekkel lexikális felépítését tekintve csak látszólag egyezik meg például a *Kiskabos* ('aki majdnem olyan, mint Kabos') szószerkezetből származó egyrészes ragadványnév.

A személynévi utótagú kétrészes nevek között vannak olyan névalakok is, melyek egy már meglévő ragadványnévnek újabb, sajátosságot kifejező névrészzel való kiegészülésével jöttek létre. Így például az eredetileg vagyoni helyzetről árulkodó *Nagy* ragadványnév egy idő után a név viselőjének lakóhelyére utaló névrészzel bővült: *Közi/nagy* ('a Közben lakó'/ 'Nagy nevű'). Hasonló

¹¹ Kétrészes ragadványnév kevés van, annál több viszont a hivatalos névvel együtt használt ragadványnevek száma, ahol — a névegyes felől nézve — a kétrészséget egy sajátosság funkciójú ragadványnévrész és a megnevező funkcióban álló család-, kereszt- vagy becenévi névrész kapcsolata valósítja meg: *Bikás Zsuga, Csálé Szabó, Mezőőr Nagy Gabi, Postás Julcsa, Tarkafejű Korényiné* stb.

szerkezeti változással keletkeztek a *Kesely/próci* (< *Próci*), *Piros/butykó* (< *Butykó*), *Zsúpos/zsüke* (< *Zsüke*) stb. kétrészes ragadványnevek is. Mivel sajátosságot bármilyen szófajta kifejezhet, e nevekben csak az utótag lexikális státusa kötött: a második névrész minden esetben megnevező funkciójú valódi ragadványnév.

8.2. A kétrészes ragadványnevek másik típusa a személyre utaló köznévi utótagú összetett nevéké.

Személyre utaló köznévként tekintem a ragadványnév szerves részévé vált, a hivatalos nevek mellett szokásosan névkiegészítő szerepben álló közszavakat. J. SOLTÉSZ KATALIN ezeket determinatívumoknak nevezi: „A tulajdonnév mellett álló, fajfogalmat megnevező közszót [...] közös megjelöléssel determinatívumnak nevezhetjük. [...] Az embernevek jelzett szava a nyelvi viselkedési szokásoknak megfelelően a foglalkozást, címet, rangot, társadalmi vagy életkori helyzetet, rokoni, baráti kapcsolatot jelentő szavak valamelyike lehet (*úr, elvtárs, kisasszony, bácsi, néni, öcsém, sógor, pajtás* stb.)” (J. SOLTÉSZ, i. m. 112–3).

Mivel ezek általában névkiegészítőként funkcionálnak a tulajdonnevek mellett, a ragadványnevek gyűjtését végző szakembernek igen nehéz meghatározni, hogy az egyes nevek esetében ezek a lexémák részei-e a névként vagy csak a ragadványnevek mellett álló járulékos szavak. Elméletileg azt mondhatjuk, hogy azok az elemek, „amelyeknek elhagyásával a név nem név többé, vagy pedig más név — más egyednek a neve —, szerves szerkezeti elemek” (J. SOLTÉSZ, i. m. 17). Ennek megfelelően például a *Bancsi/fiú* ragadványnév szerves részének kell tekintenünk a *fiú* köznévi utótagot is, mivel az megkülönböztető szerepű: a *Bancsi* névalak ugyanis már nem őt, hanem apját jelöli. Ehhez hasonlóan teljes értékű névrész a *Tündér/asszony* összetett ragadványnév utótagja is, mivel a névviselőt csak így emlegetik, **Tündér* formában a név egyáltalán nem használatos.

Személyre utaló köznévi utótagú kétrészes nevek például a *Fekete/asszony* (ti. 'sötét arcbőrű'/asszony'), a *Szenyő/bá* (ti. 'Szentjóni nevű'/tanár bácsi') névalakok, valamint a *Fisza/papa, Gólya/néni, Karikás/bácsi, Lúd/úr, Krumpli/ács, Kumi/kovács, Pista/néni, Róza/bácsi, Tréfás/ember* stb. ragadványnevek. Nem minden személyre utaló köznévi elemet tartalmazó ragadványnév sorolható azonban ide, vannak ugyanis a kétrészes nevekkel látszólag azonos felépítésű, de valójában szó szerkezettől álló egyrészes nevek is: *Fokosgyerek* 'idős', *Kanmenyecske* 'agglegény', *Úriparaszt* 'nem szeret dolgozni', *Útörőpajtás* 'alacsony termetű', *Zsírosparaszt* 'szegény' stb.

9. A ragadványnevek lexikális szerkezetéről összegezve azt mondhatjuk, hogy — a megnevező funkciójú egyrészes ragadványneveknek és az összetett nevek utótagjának lexikális megkötöttségén kívül — a ragadványnevek névrészeit felépítő elemek igen sokfélék lehetnek, leggyakrabban mégis főnévi és

melléknévi lexémák fordulnak elő a névtestben. E két szófaj „népszerűsége” a ragadványnevek felépítésében nem meglepő, hiszen a köznevek és a tulajdonnevek egyazon szófaji kategóriába (főnevek) tartoznak, a melléknevek pedig névszók előtt ugyanúgy jelzői szerepben állnak, mint a hivatalos neveket megelőző ragadványnevek. A grammatikai természetű egyezéseken túl szemantikai oka is lehet a főnévi és melléknévi elemek ragadványnévbeli megterheltségének: jelentéstani tulajdonságai miatt ugyanis e két lexématípus bizonyul legalkalmasabbnak a névviselő valamely sajátosságának kifejezésére.

FEHÉR KRISZTINA

